

УДК 332.81

Когатько Ю.Л.

*кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу моделювання
соціально-економічних процесів і структур
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

Полякова С.В.

*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу моделювання
соціально-економічних процесів і структур
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

ЖИТЛОВІ УМОВИ В ІЄРАРХІЇ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ

HOUSING CONDITIONS IN THE HIERARCHY OF THE POPULATION NEEDS

АНОТАЦІЯ

У статті визначено місце житлових умов населення в ієрархії потреб, а саме показано, яку позицію посідають житлові умови на різних щаблях піраміди потреб Маслоу. Розкрито роль житла у визначенні можливостей та створенні умов для задоволення потреб усіх рівнів. Розглянуто потребу у житлі як з об'єктивної, так і суб'єктивної точок зору. Показано вплив різних детермінантів на еволюцію житла і житлових умов відповідно до потреб населення в різні історичні епохи. Узагальнено гіпотези виникнення будівництва житла відповідно до потреб населення.

Ключові слова: житло, житлові умови, потреби населення, детермінанти житлових умов, облаштування житла, базові зручності, забезпеченість житла зручностями, соціальна інфраструктура.

АННОТАЦИЯ

В статье определено место жилищных условий населения в иерархии потребностей, а именно показано, какую позицию занимают жилищные условия на разных ступенях пирамиды потребностей Маслоу. Раскрыта роль жилья в определении возможностей и создании условий для удовлетворения потребностей всех уровней. Потребность в жилье рассмотрена как с объективной, так и субъективной точек зрения. Показано влияние различных детерминант на эволюцию жилья и жилищных условий в соответствии с потребностями населения в различные исторические эпохи. Обобщены гипотезы возникновения строительства жилья в соответствии с потребностями населения.

Ключевые слова: жилье, жилищные условия, потребности населения, детерминанты жилищных условий, обустройство жилища, базовые удобства, обустройство жилища удобствами, социальная инфраструктура.

ANNOTATION

The role of housing conditions in the hierarchy of the population needs was determined, namely the position of housing conditions at different levels of Maslow's hierarchy of needs was demonstrated in the article. The role of housing in identifying opportunities and creating conditions for satisfaction the population needs of all levels was exposed. The housing needs were studied in the context of objective and subjective estimates. The impact of different determinants on the evolution of housing and housing conditions was revealed in accordance with the population needs in different historical epochs. The hypotheses of construction housing in accordance with the population needs were generalized.

Keywords: housing, housing conditions, needs of the population, determinants of housing conditions, arrangement of accommodation, base comforts, equipment of accommodation with comforts, social infrastructure.

Постановка проблеми. Житло є основоположною потребою людини, важливим чинником та передумовою для задоволення інших потреб, що перебувають на вищих щаблях ієрархії. Протягом усієї еволюції людства житлові умови трансформувались під дією різних чинників, проте і нині вони відіграють провідну роль у забезпеченні можливостей реалізації кожної людини у соціумі як особистості, досягненні життєвих цілей та формуванні ціннісних орієнтацій. Дослідження місця та ролі житлових умов в ієрархії потреб населення на сучасному етапі розвитку суспільства є необхідною передумовою для формування житлової політики держави. Сучасне трактування функцій житла, його обладнання спираються більше на забезпечення якісних характеристик, одночасно в багатьох дослідженнях доводиться обґрунтованість зменшення кількісних параметрів. Проте можливості задоволення потреб усіх рівнів залежать як від якості житла, так і від достатності/недостатності життєвого простору, важливо дотримуватись певного балансу між якісними та кількісними параметрами. Тому питання впливу житлових умов на можливості задоволення потреб населення не втрачають актуальності та потребують подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом як українськими вченими, так і дослідниками з інших країн, було зроблено чимало для дослідження особливостей житла і житлових умов. Значний внесок у дослідження проблем житлових умов сільського населення здійснили відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як В.М. Новіков (V.M. Novikov), Т.Ю. Овсяннікова (T.Yu. Ovsyannikova), Н.П. Сітнікова (N.P. Sitnikova), Л.А. Мусіна (L.A. Musina), В.В. Семенов (V.V. Semenov), І.В. Прокопа (I.V. Prokopa), В.І. Кравченко (V.I. Kravchenko), К.В. Паливода (K.V. Palyvoda), А.П. Скорик (A.P. Skoryk), В.С. Шишкін (V.S. Shyshkin).

Однак значна частина робіт присвячена здебільшого дослідженню кількісних характеристик соціальної інфраструктури загалом і житлових умов зокрема. Так, роботи В.М. Новікова (V.M. Novikov) – науково-аналітичні дослідження, зокрема на міжрегіональному та регіональному рівнях, у сфері функціонування та фінансування установ освіти, охорони здоров'я, культури, рекреації та туризму, житлово-комунального господарства. Житло в ієрархії потреб людства показано в працях Т.Ю. Овсянникової (T.Yu. Ovsyannikova). В.С. Шишкін (V.S. Shyshkin) значну частину свого наукового доробку присвятив сучасному стану житла і житлових умов в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За значної кількості праць залишається значна кількість невирішених проблем в цій галузі, серед яких слід назвати дослідження ролі житлових умов в задоволенні потреб населення.

Мета статті полягає у спробі розкриття місця житлових умов населення в ієрархії потреб, а також ролі різних детермінант, що визначали особливості будівництва житла і зручностей на різних історичних етапах відповідно до потреб населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність житла виступає об'єктивно необхідною умовою підтримки життєдіяльності людини. Протягом усього періоду еволюції людства змінювались функції житла, способи будівництва, обладнання житла, проте потреба в ньому залишається актуальною в будь-якому суспільстві незалежно від рівня добробуту громадян. Необхідність мати житло виступає чинником, що спонукає людину до продуктивної діяльності.

Спроби визначити місце і роль житла в ієрархії потреб і поведінкових мотивів привели до виникнення теорій мотивації поведінки людини. Найбільш відомою є теорія американського психолога А. Маслоу, одного із засновників гуманістичної психології. Згідно з А. Маслоу, «людські потреби розташовуються у вигляді ієрархії». Іншими словами, появи однієї потреби зазвичай передують задоволення іншої, більш нагальної. А. Маслоу визначає п'ять наборів цілей, які він називає базовими потребами. До них він відносить фізіологічні потреби (повітря, вода, їжа, сон тощо), потребу в безпеці (фізичній і моральній, працевлаштуванні, сім'ї, здоров'ї, власності, заощадженні), потребу в приналежності (дружбі, любові, сім'ї, коханні), потребу в задоволенні почуття власної гідності (самоповазі, повазі до інших, повазі від інших) і, нарешті, потребу в самоактуалізації (потребу особистого вдосконалення, що виявляється через мораль, творчість, визнання фактів, відсутність упередженості). Перші дві групи об'єднані у первинні, три наступні – у вторинні потреби.

Наявність/відсутність житла тією чи іншою мірою визначає можливість та створює умови

для задоволення потреб усіх рівнів, при цьому на двох нижніх рівнях піраміди вплив житлових умов є прямим та найбільш інтенсивним. Людина як біологічна істота потрапляє під дію фундаментальних біологічних законів, що визначають фізіологічні процеси її життєдіяльності. Так, у сучасному суспільстві досить важко уявити можливість задоволення фізіологічної потреби у сні поза житлом, чи то власним, чи орендованим, постійним, тимчасовим, але обладнаним відповідним чином (рис. 1).

Не менш вагомою є роль житла у задоволенні потреби у безпеці, що розміщена на другому щаблі ієрархії. Звичайно, небезпеки, на які може наразитись людина поза житлом, істотно змінюються протягом часу, проте і нині, скажімо, криміногенна ситуація у більшості країн світу є такою, що людині, особливо у темну пору доби, безпечніше перебувати у житлі, аніж на вулиці. Отже, житло захищає від впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища.

У задоволенні потреби в приналежності житло відіграє хоча і не ключову, але важливу роль, особливо коли йдеться про створення сім'ї та забезпечення сприятливих умов для народження та виховання дітей. Сам по собі інститут сім'ї уже передбачає спільне проживання у помешканні, тому за його відсутності задоволення цієї потреби істотно ускладнюється і часто навіть унеможлиблюється. Так, результати опитування молоді, проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» у 2016 році, показали, що наявність окремої квартири або будинку вважають необхідною умовою щасливого подружнього життя 55,4% респондентів [1, с. 16]. Надання молодим сім'ям кредитів на будівництво або придбання житла визнається найбільш необхідним видом допомоги молодій сім'ї з боку держави 56,1% опитаних [1, с. 19].

Два верхні щаблі потреб передбачають наявність житла, проте такого прямого впливу на їх задоволення, як на потреби внизу піраміди, не відмічається. Беззаперечно, житло є необхідним для індивідуалізації особистості, розвитку творчих здібностей, формування соціальних відносин на певному рівні.

Ієрархічна природа цих потреб або цілей означає, що «домінантна мета монополізує свідомість і певним чином стимулює і організує різні здатності організму, потрібні для її досягнення. Менш насущні потреби мінімізуються або навіть забуваються і заперечуються» (А. Маслоу, 1943 рік) [2].

Водночас А. Маслоу допускав, що можуть бути винятки з цього ієрархічного розташування мотивів. Він визнавав, що певні творчі люди можуть розвивати і виражати свій талант, незважаючи на серйозні труднощі і соціальні проблеми. Також є люди, чий цінності й ідеали настільки сильні, що вони готові скоріше переносити голод і спрагу або навіть померти, ніж відмовитися від них.

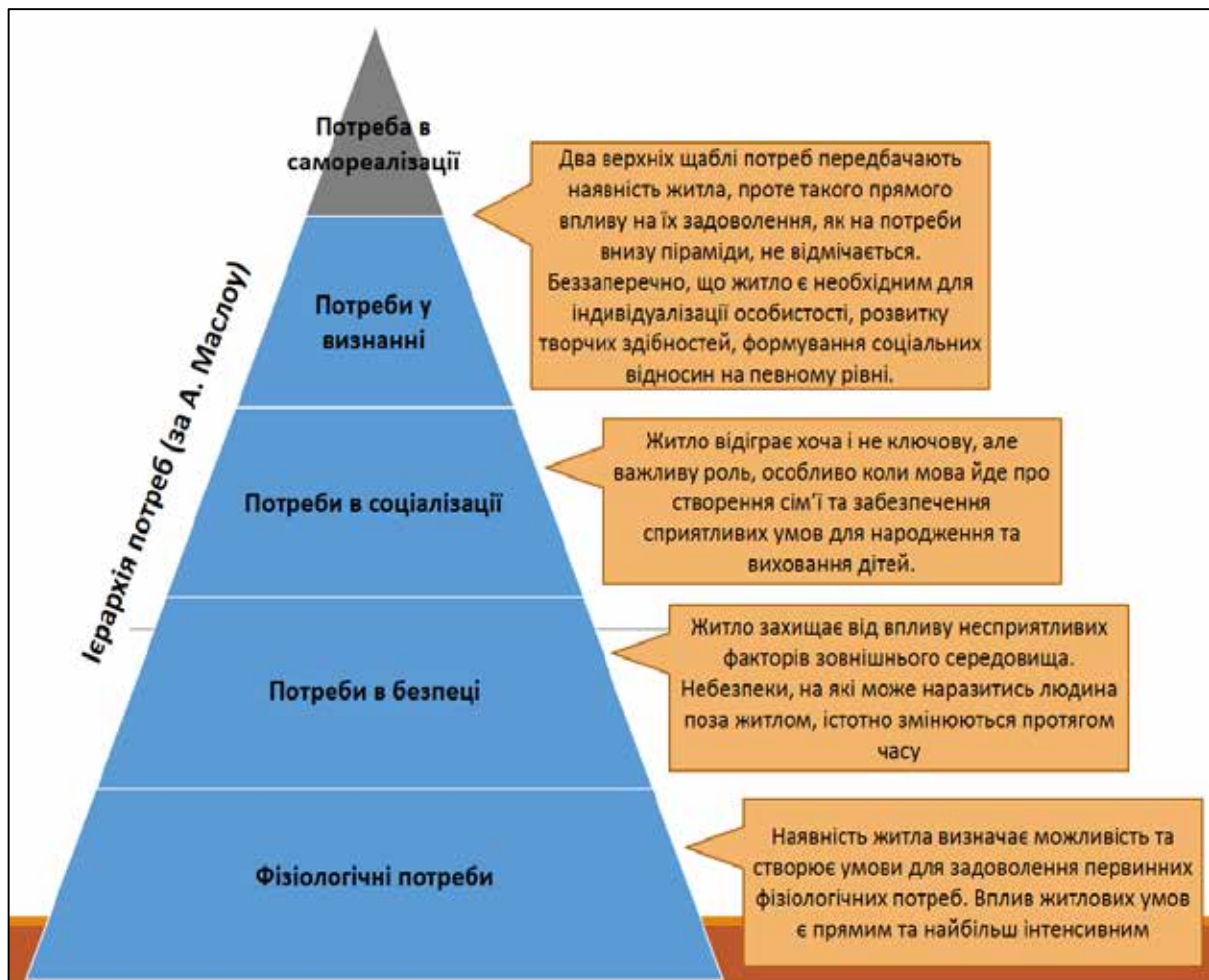

Рис. 1. Роль житлових умов у задоволенні потреб людини

Нарешті, А. Маслоу припускав, що деякі особистості можуть створювати власну ієрархію потреб завдяки особливостям своєї біографії. Наприклад, люди можуть віддавати більший пріоритет потребам поваги, а не потребам любові і приналежності. Таких людей більше цікавлять престиж і просування по службі, а не інтимні стосунки або сім'я. Загалом, однак, чим нижче розташована потреба в ієрархії, тим вона сильніше і має більший пріоритет.

Ключовим моментом в концепції ієрархії потреб А. Маслоу є те, що потреби ніколи не бувають задоволені за принципом «все або нічого». Потреби частково збігаються, і людина одночасно може бути мотивована на двох і більше рівнях. Вчений зробив припущення, що середня людина задовольняє свої потреби приблизно так: на 85% – фізіологічні, на 70% – безпеки і захисту, на 50% – в любові і приналежності, на 40% – самоповаги, на 10% – самоактуалізації (А. Маслоу, 1970 рік). До того ж потреби, що з'являються в ієрархії, виникають поступово. Люди не просто задовольняють одну потребу за одною, а одночасно частково задовольняють і частково не задовольняють їх. Слід також зазначити, що не важливо, наскільки високо просунулася людина в ієрар-

хії потреб: якщо потреби більш низького рівня перестануть задовольнятися, людина повернеться на даний рівень і залишиться там, поки ці потреби не будуть достатньою мірою задоволені [2].

Теорія А. Маслоу неодноразово піддавалась критиці через її недостатнє підтвердження на практиці. Згодом вона була модифікована іншим дослідником – К. Альдерфером, який виділяв три категорії потреб: 1) в існуванні, фізичному здоров'ї і благополуччі; 2) у взаємозв'язках, взаєминах з іншими людьми; 3) у зростанні, пов'язані з прагненням до особистого розвитку, розширення компетенцій. За К. Альдерфером, житло належить до першої категорії потреб, вони наближено відображають перші два рівні на піраміді А. Маслоу. Однак, на відміну від А. Маслоу, К. Альдерфер стверджував, що люди можуть переміщатись за ієрархією як нагору, так і вниз залежно від здатності задовольняти потреби.

У різні періоди вченими розроблено й інші теорії мотивації, що ґрунтуються на потребах, які різняться за способами групування потреб та наповнення груп, проте твердження про первинність потреби у житлі не піддається сумніву в жодній з теорій.

Потребу в житлі можна розглядати як з об'єктивної, так і суб'єктивної точок зору. Як об'єктивна необхідність вона виступає тоді, коли в особи відсутнє житло, що здатне забезпечити умови для задоволення перш за все первинних потреб людини як біологічної істоти. Суб'єктивне відчуття задоволеності чи незадоволеності житлом виникає в результаті порівняння наявного житла з культурними нормами проживання в конкретному суспільстві в конкретний період часу. Невідповідність цих норм реальним умовам проживання і викликає усвідомлення житлової проблеми та спонукає особу до конкретних дій щодо її задоволення.

Слід зазначити, що суб'єктивне усвідомлення потреби в житлі з визначеними кількісними та якісними параметрами більшою мірою, ніж об'єктивна потреба, залежить від процесів суспільного розвитку, зміни оточуючого природного середовища, житлового середовища, рівня добробуту як суспільства загалом, так і конкретної особи чи сім'ї, зміни статусу особи у суспільстві, а також інших факторів, що в сукупності спонукають людину до пошуку механізмів та засобів для її задоволення.

Житлові умови є важливим показником рівня життя населення в будь-якій країні в усі часи. В будь-яку історичну епоху вони були важливим елементом життєдіяльності, адже забезпечували задоволення фізіологічних потреб у захисті від небезпечного оточуючого середовища. З іншого боку, житло було статусним об'єктом: сильніший та більш забезпечений мав краще житло. Прагнення до обцинного способу життя сприяло розвитку соціалізації, що разом з економічними рушіями суспільного розвитку стало передумовою формування сільських та міських поселень.

Як відомо, людство пройшло тривалий шлях від виникнення людини як біологічного виду до сучасного фізичного типу, від первісної організації до розвинутої цивілізації [3]. Науковці відзначають, що історія зародження перших ознак матеріальної культури налічує принаймні 2 млн. років. Так, купи каміння і кісток, знайдені в Олдувайській ущелині в Танзанії, говорять про те, що ранні люди уже збиралися групами на стоянках, де споруджували перші у світі укриття. При цьому житло будували з доступного тоді матеріалу, а саме кісток і каменів, гілок. Культура схожого будівництва збереглася і сьогодні в деяких районах Африки [4]. Одне з найстаріших побудованих жител у світі датується приблизно 10-м тисячоліттям до н. е. і було зроблено з кісток мамонта. Знахідка була зроблена в часи СРСР в селі Межиріч, недалеко від Києва, нинішня Україна. Ймовірно, житло було покрито шкурами мамонта [5].

Є різні гіпотези виникнення будівництва житла. Так, за гіпотезою, висунутою американським археологом Джоном Кларком, поява довгострокових стоянок і жител пов'язана з подовженням тривалості дитинства, бо доки

відбувається навчання підростаючого покоління, то рухливість групи людей обмежена [6]. Згідно з наступною гіпотезою житло поступово формувалося навколо вогнища і спочатку виконувало лише функцію захисту вогню від поривів вітру. Інша гіпотеза, що розвивалася радянським археологом В.Я. Сергіним, передбачала, що тривалі житла виникли в місцях оброблення та поїдання великої мисливської здобичі [7].

Еволюцію житла і житлових умов відповідно до потреб населення визначали такі детермінанти:

- клімат;
- потреба в захисті;
- технологічний уклад;
- природні ресурси;
- демографічні процеси;
- культура, релігія та ментальність;
- технологічний прогрес;
- фінансові ресурси;
- інфраструктура;
- екологія.

На різних історичних етапах ці детермінанти діяли з різною силою. Так в часи первіснообщинного ладу діяли тільки «клімат», «потреба в захисті» та «природні ресурси» [8]. При цьому в постіндустріальному суспільстві ці детермінанти майже втратили свою силу через «технологічний прогрес», «технологічний уклад», а також «інфраструктуру» [9]. Водночас через перенаселення і забрудненість основних природних ресурсів все більшу силу набирає детермінант «екологія». На етапах, коли велися часті війни, метою яких було насамперед пограбування населення, визначним детермінантом була «потреба в захисті», що одразу відбивалося як на стилі архітектури тих часів, так і на обладнанні житла додатковими елементами захисту. «Фінансові ресурси» є одним з найважливіших детермінантів незалежно від етапу (якщо не враховувати первіснообщинний лад).

Висновки. Таким чином, наявність або відсутність житла тією чи іншою мірою визначає можливість та створює умови для задоволення потреб усіх рівнів, при цьому на двох нижніх рівнях піраміди вплив житлових умов є прямим та найбільш інтенсивним. У задоволенні потреби в приналежності житло відіграє хоча і не ключову, але важливу роль, особливо коли йдеться про створення сім'ї та забезпечення сприятливих умов для народження та виховання дітей. На двох верхніх щаблях потреб передбачається наявність житла, проте такого прямого впливу на їх задоволення, як на потреби внизу піраміди, не відмічається. Беззаперечно, житло є необхідним для індивідуалізації особистості, розвитку творчих здібностей, формування соціальних відносин на певному рівні.

Можливості задоволення потреб вищих щаблів ієрархії не лише залежать від якісних характеристик помешкання, але й певною мірою визначаються кількісними параметрами. У сучасному світі проблема забезпечення житлом постає досить гостро, особливо в країнах з

низьким рівнем добробуту населення. Політика держав спрямовується на забезпечення житлом якомога більшої кількості населення. При цьому якісні характеристики сучасних помешкань весь час покращуються під впливом різних чинників; натомість кількісні параметри зменшуються (зрозуміло, що не йдеться про елітне житло). Проте питання щодо мінімально необхідної площі для кожної особи для забезпечення задоволення потреб усіх рівнів на суспільно прийнятному рівні залишається не до кінця дослідженим та досить дискусійним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді // Центр незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА». – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit__doslidjennya_2016.pdf.
2. Федько В.В. Абрахам Маслоу – теорія ієрархії потреб / В.В. Федько // Народний оглядач. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ar25.org/article/abraham-maslou-teoriya-iyerarhiyi-potreb.html>.
3. Бовш Л.А. Історичні передумови становлення житлового господарства в Україні / Л.А. Бовш [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=992>.
4. Ламберт Д. Доисторический человек. Кембриджский путеводитель / Д. Ламберт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://Ebooktime.net/book8.html>.
5. Gregorovich A. Ancient Inventions of Ukraine / A. Gregorovich. – 1994.
6. Кларк Дж. Доисторическая Африка / Дж. Кларк. – М., 1977.
7. Сергин С.Я. Системный анализ проблемы больших колебаний климата и оледенения Земли / С.Я. Сергин, В.Я. Сергин. – Л., 1978.
8. Когатько Ю.Л. Вплив кліматичного фактору на зміну житлових умов населення / Ю.Л. Когатько. // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2017. – С. 51–56.
9. Когатько Ю.Л. Розвиток поселенської диференціації за рівнем життя населення України / Ю.Л. Когатько // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2. – С. 208–218.